

anyanyelvét, a nem katolikus lakosságra vonatkozó adatokat is. Terjedelmük eléggé változó, de a legrészletesebbek az 1778–1868 közöttiek. Nyelvük, az 1840-es éveket nem számítva, latin, 1846–47-ben és 1896-tól kezdve magyar.

Az összeírások idején kérdőíveket küldött ki a püspök a plébániákra. Ezekre a plébános írásos választ adott. Ezután jelent meg a bizottság. A bizottság ellenőrizte és kiegészítette az adatokat, meghallgatta a panaszokat és írásban rögzítette, majd beszámolt a püspöknek a vizsgálat eredményéről. Az eredeti jegyzőkönyvekből gyakran sok mindent kihúztak, máshol betoldottak. A jóváhagyott jegyzőkönyvet két példányban letisztázták. Az egyik a püspöki levéltárban maradt, a másik pedig a plébániára került. Az eredeti fogalmazvány ritkán található a levéltár anyagában.

A kérdések között többször érdeklődik a püspök, hogy milyen kapcsolat van a plébános és a protestáns vagy ortodox lelkész között. A válaszok békés együttélésről szólnak. Az egyik faluban megjegyzik, hogy a plébános és a tiszteletes jó viszonyban van, együtt kártyáznak és boroznak.

Egy másik kérdés: zavarják-e a nem katolikusok a katolikus ünnepeket, szertartásokat? Erre sem találtam panaszt. A másvallásúak a katolikus ünnepeken virágot visznek a templomba és segítenek a feldíszítésben. A katolikusok viszonozzák a segítséget. Jó példa a mának is, hogy a különböző nyelvű és vallású emberek is élhetnek békésen együtt.

Martonvásáron Brunswick Teréz és Mária kéri a püspököt, hogy küldjön magyarul is tudó papot a községbe, mert az ottani pap szlovák, német teológián tanult és nem tud magyarul. Így a magyar híveknek nem tud prédikálni, és a gyónóknak át kell menniük más faluba. – A püspök gyorsan intézkedett. A papot áthelyezte egy német–szlovák lakosságú faluba, Martonvásárra pedig egy több nyelvet tudó magyar plébános került.

A plébánia egyben bank is volt. A plébános kölcsönzött 6 százalékos kamatra (interesse), de szükség volt jótállóra és zálogra is.

Talán érdekes lesz egyesek számára, hogy nevezik az adott korszakban a latin nyelvű írásban a nem-katolikus felekezeteket. Református: *Helvetica confessionis*, *Calvinisti* vagy *Haeretici*. Evangélikus: *Augustiani* vagy *Lutherani*. Görögkeleti: *Graeci ritus* vagy *Schismatici*. Zsidó: *Judei*. A más vallásúak gyakran összefoglalva szerepelnek *Acatolici* néven.

KÁLMÁN BÉLA

A Csengeri járás helyneveinek összegyűjtéséről

A névtanos szakemberek körében ismeretes, hogy legsürgetőbb teendőnk az élő helynévanyag összegyűjtése, publikálása. E munka az 1960-as évek elején a "Zala megye földrajzi nevei" (Zalaegerszeg, 1964) című kötet megjelenésével vett erőteljes

lendületet. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének irányításával folyó országos gyűjtőmozgalom eredményeként azóta több vaskos – zömmel megyei – adattár látott napvilágot.

A KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékén hagyományainkhoz kötődve a Csúry-iskola helynévgyűjtő tevékenységét folytatjuk, gyűjtési szempontjaink az 1930-as évek gyakorlatára épülnek. A Szabolcs-Szatmár-(Bereg) és Hajdú-Bihar megyében folyó gyűjtésnek tanszékünk és a nyíregyházi főiskola nyelvészeti tanszéke a gazdája. Az eddig megjelent kötetek, így MEZŐ ANDRÁS, A Baktalórántházi járás földrajzi nevei (Nyíregyháza, 1967); KÁLNÁSI ÁRPÁD, A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei (Debrecen, 1984); JAKAB LÁSZLÓ–KÁLNÁSI ÁRPÁD, A Nyírbátori járás földrajzi nevei (Nyírbátor, 1987); KÁLNÁSI ÁRPÁD, A Mátészalkai járás földrajzi nevei (Debrecen, 1989) jelentik helynévgyűjtő tevékenységünk egy-egy állomását. E három utóbbi adattárhoz csatlakozik a remélhetőleg még az idén megjelenő A Csengeri járás földrajzi nevei című kötet KÁLNÁSI ÁRPÁD és SEBESTYÉN ÁRPÁD munkájaként. E kötettel az egyetem nyelvészeti tanszéke befejezi a szatmári részek helyneveinek összegyűjtését és kiadását. (A Vásárosnaményi járás helyneveinek összegyűjtését, kötetbe szerkesztését BALOGH LÁSZLÓ vállalta el, e munka jelenlegi állásáról nincsenek pontos adataink.)

A Csengeri járás földrajzi nevei című kötet megjelentetése egy kb. két évtizedes időszak – remélhetőleg sikeres – lezárása lesz. 1974-ben kezdte el ugyanis SEBESTYÉN ÁRPÁD a járás helyneveinek összegyűjtését. Az akkori kedvezőtlen körülmények, személyi és egyéb problémák miatt azonban több mint másfél évtizedig "pihent" az összegyűjtött anyag. 1989-ben jeleztem akkori tanszékvezetőmnek, SEBESTYÉN ÁRPÁDNak, hogy társszerzőként csatlakozom a munkához, ha erre lehetőséget kapok. Az anyagi és egyéb természetű dolgok tisztázása után rám várt a feladat, hogy a meglévő anyagot a terepen ismét kikérdezzem, s lehetőség szerint új adatokkal bővítem. A csengeri polgármesteri hivatal vezetője, Apáthy György polgármester – korábban tanácselnök – élénk érdeklődést mutat a kötet iránt. Nem utolsósorban az ő szervezőkészsége, ügyszeretete mozdította ki a holtpontról az 1970-es években kátyúba jutott ügyet. A vele folytatott megbeszéléseken tisztáztuk a kiadás anyagi és egyéb feltételeit, a megjelenés várható idejét, a kiszállásokkal kapcsolatos támogatás módjait stb. Ezek után kerítettem sort a helyszíni ellenőző és gyűjtőmunkára, melynek kisebb részét 1990-ben, zömét 1991 nyarán végeztem el. Minden települést bejártam, több adatközlőt kikérdeztem. Különös figyelmet fordítottam az újabb névtípusok (földtáblák, csatornák, létesítmények stb. neveinek) összegyűjtésére, az új adatok lokalizálására. Úgy vélem, e munka elég jól sikerült, hiszen az eredetileg kb. 450–500 gépiratoldalra tervezett adattár kb. 900 oldal terjedelműre duzzadt. A gondjaimra bízott anyagban található térképek, gyűjtőfüzetek nagyban megkönnyítették a terepmunkát. Sok névre már csak a följegyzett adatok alapján sikerült fényt derítenem.

A munka befejező szakaszában ismét sort kerítettünk egy megbeszélésre, melyen a szerzőkön kívül néhány érintett településnek a polgármestere is részt vett. Tájékoztattuk őket a munka jelenlegi állásáról, az Alföldi Nyomda árajánlatáról, választottunk kérdéseikre. Összességében úgy tűnik (s ez bizonyára országos jelenség),

hogy a kevés pénzből gazdálkodó községi önkormányzatoknak nagy áldozatot jelentene egy ilyen mű anyagi fedezetének biztosítása. A nyomdai előállításnak, a szerzői díjnak és egyéb költségeknek az előteremtése így főként Csengerre hárult volna. Nemrég azonban lehetőségünk nyílt egy országos pályázat elnyerésével a hiányzó összeg kiegészítésére, ezzel Csenger bizonyos mértékű tehermentesítésére.

A kb. 6–7000 adatot tartalmazó kiadvány remélhetőleg több nyelvészeti (dialektológiai, névtani), néprajzi stb. jellegű tanulmányhoz nyújt majd kilúgozatlan forrásanyagot. E cikknek nem célja a kötetnek akár csak vázlatos elemzése, bemutatása sem. Így csak jelezni, hogy az adattár igen gazdag és sajátos víznévi anyagot tartalmaz, hiszen Szatmárnak ezen a részén (különösen az Erdőhát területén) ma is számos kisebb-nagyobb természetes vízfolyás, vízállás található. De a kötet segítségével a régió Árpád-kori települési térképe is pontosabban megrajzolhatóvá válik. A települések névanyaga közül Csengeré ígérkezik igen értékesnek. MOLNÁR JÓZSEF nyomtatásban is megjelent okleveles gyűjteményének beépítése, átdolgozása, a szócikkeiben rejtőző, de önálló címszóként nem szereplő helyneveinek kiemelése nagyban növeli majd Csenger adattárának történeti értékét. De bőséges és sajátos helynévanyag van az Ecsedi-láp falvaiból, Tyukodról, Porcsalmáról és más településekről is. A kötet a már ismert szerkesztési elvek szerint készül, közvetlen előzményének és mintájának A Mátészalkai járás földrajzi nevei című munka tekinthető. GEORG HELLER Comitatus Szathmariensis (München, 1981) című, történeti helységnevekkel foglalkozó kötetének területünkre vonatkozó adatai is helyet kaptak a gyűjteményben, ez a többlet a településnevek vizsgálatához nyújt értékes adatokat.

Szólni kell még egy ezután elvégzendő kiegészítésről. A gyűjtés idején, 1990-ben, 1991-ben a hivatalos utcanévrendszernek a szocialista ideológiához kapcsolódó elnevezéseit még nem változtatták meg, a "kiigazítás" később történt meg (ahol egyáltalán megtörtént). Jelenleg csupán Csenger utcanéveinek korrekciójáról vannak pontos ismereteim, a többi településről a végső ellenőrző kiszállásom alkalmával fogok adatokat szerezni. Ily módon az utcanévanyag az egészen friss változtatásokat is tartalmazza majd, lehetővé téve a hivatalos utcanévadás napjainkig terjedő folyamatának tanulmányozását.

Végezetül ez ünnepi alkalmat is megragadva (de nem az ünnepontás szándékával) egy rövid helyzetértékelésre vállalkoznék. Mindannyiunk előtt ismeretes, hogy ünnepeltünk, Hajdú Mihály – akinek ezúton is jó egészséget, töretlen alkotókedvet kívánok – mennyire szívén viseli a helynévgyűjtés országos vállalkozásának gondját, hiszen nemcsak több adattár munkatársaként, hanem A Csepel-sziget földrajzi nevei összeállítójaként is maradandót alkotott. Csak sajnálhatjuk, hogy nem volt lehetősége egy névtudományi tanszék élén kifejtenie munkásságát. Különösen hiányát érezzük ennek napjainkban, amikor egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy az országos helynévgyűjtő mozgalom lanygulóban van, megcsappant a hajdani munkakedv. Az okok többértűek, elemzésük messzire vezetne, de tény, hogy hazánk területének kb. 50 %-án (?) még elvégzésre vár a munka, s az idő sürget. Gyűjtőmunkám friss tapasztalatai alapján állíthatom: most már valóban az utolsó órában vagyunk. Magam úgy látom, egyes kollégák az

ígérgetésnél többre a hosszú évek, évtizedek alatt alig jutottak, mások lehetőségüknek (beosztásuknak) nem megfelelő mértékben veszik (vették) ki részüket ebből a munkából. (Vö. ÖRDÖG FERENCNEK a Pais-émlékülésen elhangzott előadásának néhány adatával.) – A magyar nyelvtudománynak van már elég torzóban maradt vállalkozása. Kár lenne, ha a helynévgyűjtés is ezek számát szaporítaná.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

Névhasználat helyi színezetű csongrádi szólásokban

A népköltészet szóbeli jellegéből következik az irodaloménál erősebb helyhezkööttsége, mely azonban nem szorítkozik a nyelvjárás használatára. Ám a helyi színeket nagyon nehéz felcsillantani, csábít a két véglet: "minden megvan mindenütt" és "csak nálunk található"; mögöttük sarkított világnézetek lappanganak. A minden ízében hagyományos népköltészet is korszakot vált, műfaji szerkezete módosul, így eltérő fokozatok szóbeli művészetét nem is lehet közvetlenül összevetni. Korszakokon átívelő közös vonása viszont a teljes vagy részleges tér- és időfelettség, valamint a névtelenség is, hiszen tipikus helyzeteket vagy személyeket mutat be. Míg a mese és a ballada csak kevésbé, a monda, adoma, dal és a szólás is helyhez köthetőbb. Ennek legegyszerűbb módja a szó- (pl. *szőke-barna*, *legény-leány* stb.) és a névcseré (pl. *Pápa-Buda-Kassa* stb., ill. *Farkas* vagy *Szarvas Julcsa*, *Kossuth-Horthy* és mások). A nagyobb számban kimutatható kölcsönzések mellett kétségtől van helyi, ún. belső keletkezésű változatok is.

Ezúttal a helyhez kötött vagy (talán) helyben keletkezett csongrádi szóláshasonlatok névhasználatát veszem vizsgálóra. Századunkban hozzávetőlegesen másfél ezer csongrádi szólásféle került feljegyzésre, ebből száznál alig több a "nevesített", vagyis név szerint említett személyt vagy helyszínt szerepeltető szóláshasonlat. Ennek ellenére is nem a közmondásokban, hanem éppen a szóláshasonlatokban említik a legtöbb nevet, jóval gyakrabban, mint más népköltészeti műfajban. Két alapvető gyűjtemény (MARGALITS EDE, *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Bp., 1897.; O. NAGY GÁBOR, *Magyar szólások és közmondások*. Bp., 1966) tüzetes áttekintése után megállapítható, hogy a százegynéhány csongrádi szóláshasonlatnak kb. fele helyi keletkezésű, másik fele kimutathatóan kölcsönzött, mégpedig majdnem arányosan változatlan, ill. módosított (pl. névcserés) formában. Jelen vizsgálódásból csak azt a mintegy negyedrésnyi szóláshasonlatot hagytam ki, melyet a csongrádiak változatlanul vettek át (pl. – *Mindig másról beszél, mint Bodóné, amikor a bor árát kéri*; – *Pislog, mint miskolci kocsonyában a béka* és hasonló), hiszen e nevek "idegenek" maradtak. Mellőztem a